

EMOTSIONAL DISKURS SHAKLLANISHINING KOGNITIV ASOSI

A‘zamova Gulasal Sodiq qizi

Acting Associate Professor of the Department of Foreign Languages at Fergana State University, Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

Annotatsiya: Ushbu maqola kognitiv tilshunoslikda emotsional diskursning metaforalar bilan bog‘liqligini, hamda freym va sssenariylar yordamida ham xizmat korsatish vazifalarini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: kognitiv, diskurs, freym, sssenariy, model, verbal, dramatik, stress, emotsiogen metaforalar, takrorlar, inversiya, intensifikatorl, paralingvistik, maqol, ibora.

Emotsiyalar uzoq vaqt mobaynida faqat biologik yoki instinktiv reaksiya sifatida izohlanib kelingan bo‘lsa-da, zamonaviy kognitiv fanlarda ularning murakkab, ongli, baholovchi va semantik jihatdan strukturaviy xususiyatlari keng tadqiq qilinmoqda. Ayniqsa, emotsiyalarni inson ongida shakllanuvchi kognitiv baholashga asoslangan mental jarayon sifatida qaraydigan yondashuv – bugungi tilshunoslik, psixolingvistika va neyropsixologiya sohalarida yetakchi paradigma hisoblanadi.

Bu nuqtai nazardan, emotsiyalar insonni atrofdagi hodisalarga nisbatan ichki baho berishga undovchi va bu bahoni nutq orqali namoyon etuvchi kognitiv mexanizmlarning ajralmas bir qismidir. Bu degani, emotsiyalar tilga o‘z-o‘zidan yoki reflektor tarzda chiqmaydi; aksincha, ular tafakkur bilan uzviy bog‘langan baholashdan so‘ng verbal shaklga keladi. Ushbu jarayon:

1. Stimulus qabul qilinadi (voqea, hodisa, axborot),
2. Baholash sodir bo‘ladi (bu menga xavf soladimi? bu meni qo‘llaydimi?),
3. Hissiy reaksiya yuzaga keladi (qo‘rquv, quvonch, xafa bo‘lish),
4. U verbal yoki neverbal shaklda ifodalanadi (so‘zlar, intonatsiya, mimika, tana harakati orqali).

Bu bosqichlar R.Lazarusning mashhur kognitiv-emotsional modelida (1991) aniqlik bilan ko‘rsatib berilgan. Unga ko‘ra, har bir emotsional reaksiya insonning hayotiy qadriyatlariga, kutgan natijalariga, ijtimoiy tajribasiga va individual xotirasiga asoslangan holda hosil bo‘ladi.

Misol sifatida: “Men xafa bo‘ldim, chunki do‘stim va‘dasiga amal qilmadi. “Bu ifoda sathida oddiy emotsional bayon tuyulsa-da, unda chuqur kognitiv baholash strukturasi yashiringan:

- Xatti-harakat baholangan: “do‘st va‘dasini bajarmadi” – bu fakt.
- O‘zaro munosabatlar modeli faollashgan: “do‘stlik ishonchga asoslanadi.”
- Shaxsiy qadriyat va kutilmalar shikastlangan: “Men ishonchli odamdan bunday xatti-harakat kutmagan edim.”
- Natija: “Xafa bo‘lish” – kognitiv baholash natijasida yuzaga kelgan emotsional holat.

15-Aprel, 2026-yil

- Verbal ifoda: bu holat tilda “xafa bo‘ldim” shaklida ifodalanmoqda.

Bu holat shuni ko‘rsatadiki, har qanday emotsional diskurs ortida murakkab mental strukturalar mavjud bo‘lib, ular kognitiv rekonstruksiya asosida so‘zda mujassamlanadi.

Kognitiv baholash va emotsional ifoda o‘rtasidagi uzviylik

Baholash mexanizmi emotsional tajribaning mohiyatini belgilaydi. Lazarus kognitiv bahoni ikki turga ajratadi:

1. Birlamchi baholash (primary appraisal) – voqeaning shaxs uchun qanday ahamiyatga ega ekani haqida qaror chiqarish (xavfli, yoqimli, befarq).

2. Ikkinchi darajali baholash (secondary appraisal) – insonning vaziyatga javob bera olish salohiyatini baholashi (men buni yenga olamanmi? bunga sabrim yetadimi?).

Bu ikki bosqich emotsiyani shakllantiradi va uni tilda ifoda qilish mexanizmini ishga tushiradi. Har bir emotsional bayon aslida ushbu baholovchi strukturalarning verbal natijasidir.

Masalan: “Men qo‘rqdim” – bu oddiy hissiy reaksiya emas. Balki shaxsiy baholash (men xavf ostidaman) va bu xavfni yo‘qotish imkoniyati yo‘qligini tushunganlik natijasida yuzaga kelgan emotsional diskurs bo‘lagidir.

Kognitiv yondashuv emotsiyalarning faqat fiziologik emas, semantik jihatdan kodlangan hodisa ekanligini ta’kidlaydi. Har bir emotsiya inson tajribasida muayyan semantik “og‘irlik”ka, ya’ni ma’no va qadriyatlar tizimida muhim o‘ringa ega. Masalan:

- “Xavotir” – kelajakdagi noma’lumlikka nisbatan fikr yuritish natijasi,

- “Iffat hissi” – jamiyatda mavjud odob-axloq normalari asosida baholangan o‘z xatti-harakatlariga munosabat,

- “Quvonch” – kutilgan natijaga erishilganligini idrok etish orqali shakllanadi.

Demak, emotsiyalar ham til, ham tafakkur bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ular inson hayotining kognitiv semiosferasida shakllanadi.

Emotsiyalar kognitiv jarayonlar natijasidir. Ular inson ongida ichki baholash, semantik tushunchalarning faollashuvi va shaxsiy tajribaga tayanib tashkil topadi. Til esa bu emotsional holatlarning ifodasi, tashqi ko‘rinishi va kommunikasiyaga mos verbal modelidir. Shu bois, emotsional diskurs bu – kognitiv baholashning til orqali materiallashgan shakli, shaxs ichki dunyosining ongli, ijtimoiy va madaniy kontekstga moslashtirilgan aksidir. U orqali inson nafaqat his qiladi, balki his etganini tushuntiradi, baham ko‘radi va kognitiv dunyoqarashini shakllantiradi.

Kognitiv tilshunoslik nazariyasida emotsiyalar inson tafakkurining chuqur konseptual qatlamida shakllanadi va ular obrazli modellar orqali tilga ko‘chadi. Bu obrazli modellar ko‘pincha konseptual metaforalar vositasida namoyon bo‘ladi. Metafora bu yerda badiiy bezak emas, balki tafakkurni strukturalashtiruvchi kognitiv vosita sifatida talqin qilinadi (Lakoff & Johnson, 1980; Kövecses, 2010).

Z.Kövecses ta’kidlaganidek, emotsiyalar abstrakt bo‘lganligi uchun ular konkret, jismoniy tajribalar asosida konseptuallashtiriladi. Bu esa hissiy holatlarni tilda ifodalashga imkon beruvchi asosiy kognitiv mexanizmdir. Misollar:

“G‘AZAB – BU ISSIQLIK” → “Ichim qizib ketdi”, “Qaynab ketdim”, “Yondim.”

15-Aprel, 2026-yil

“MUHABBAT – BU SAYOHAT” → “Munosabatlarimiz boshi berk ko‘chaga kirdi”,
“Biz yo‘ldan adashdik.”

“QO‘RQUV – BU DUSHMAN” → “Qo‘rquv meni yengdi”, “Unga taslim bo‘ldim.”

Ushbu metaforalar emotsiyalarni tushunish, tuzish, eslash va ifodalash imkonini beradi. Metafora emotsiyani “kognitiv ramka (frame)”ga joylashtiradi va bu orqali til foydalanuvchisi hissiy holatga nom, shakl va harakat beradi.

Metaforalar tilda individual ko‘rinishda ishlatilgan bo‘lsa-da, ularning kognitiv ildizlari madaniyat tomonidan shakllantirilgan kollektiv tajribalarga borib taqaladi. Masalan, issiqlik orqali g‘azabni ifodalash deyarli barcha tillarda mavjud bo‘lishi mumkin, lekin “munosabat – yo‘l” metaforasi ayrim madaniyatlarda ustuvor bo‘lishi mumkin.

Bu shuni anglatadiki, emotsional diskurs – bu faqat hissiy ifoda emas, balki hissiy ongning verbal kodidir. Til bu kodni tashkil etishda asosiy vosita bo‘lsa, metafora – ushbu kodning semantik-kognitiv strukturasi.

Emotsional diskurs shakllanishining kognitiv asosi – bu insonning hissiy tajribasini ongli ravishda tashkil etish, uni ma‘no jihatdan tizimlashtirish va til orqali ifoda etish jarayonidir. Bu jarayon individual sezgi va psixologik holatlardan boshlab, konseptual metaforalar, freymlar, ssenariylar hamda madaniyat bilan bog‘liq kognitiv modellar doirasida shakllanadi. Shunday ekan, emotsional ifoda inson tafakkurining ichki strukturasi bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, har bir emotsional bayon semantik jihatdan yuklangan, kognitiv jihatdan asoslangan va madaniy jihatdan kodlangan bo‘ladi.

Til – bu faqat aloqa vositasi emas, balki inson tafakkurining emotsional jihatini tashqi dunyoga ochib beruvchi **verbal pardadir**. Emotsional diskurs orqali inson nafaqat his qiladi, balki o‘z his-tuyg‘ularini anglaydi, tushunadi va boshqalar bilan baham ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa emotsional diskursni shaxsning **ichki kognitiv olami bilan ijtimoiy-madaniy kontekst o‘rtasida vositachilik qiluvchi** noyob kommunikativ hodisaga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, emotsional diskurs – bu insoniylikning eng chuqur qatlamlarini til orqali tashkil etuvchi, his qilish va o‘zini anglash jarayonining lingvistik in‘ikosidir. U tafakkur, til va madaniyatning kesishgan nuqtasida shakllanib, nafaqat shaxsning ichki holatini, balki jamiyatdagi emotsional madaniyatni ham ifodalaydi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and Adaptation*. Oxford University Press.
2. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press; Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
3. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.